

Odgovor na tekst Catharine MacKinnon "Pretvaranje silovanja u pornografiju: postmoderni genocid"*¹

Vesna Kesic**²

UVOD

Kao što je poznato, Catharine MacKinnon je pokrenula građansku tužbu protiv vođe bosanskih Srba Radovana Karadžića za genocidne zločine silovanja, prisilne trudnoće, nametnute prostitucije te ostalih oblika mučenja i nekažnjenih ubojstava. Kao i ženske grupe s kojima sam radila, uključujući i one u Beogradu, dala sam punu podršku ovoj tužbi. Sve mi radimo na prepoznavanju i progonu ratnog silovanja kao ratnog zločina i ukazujemo na neadekvatno definiranje i tretman ovih zločina i kršenja ženskih ljudskih prava unutar sadašnjih međunarodnih i nacionalnih zakona.

Tekst 'Turning Rape Into Pornography: Postmodern Genocide' (*Pretvaranje silovanja u pornografiju: postmoderni genocid*) predstavlja razvoj teorija MacKinnon koje govore o konceptualnoj i faktičkoj pozadini masovnog silovanja u ovom ratu. Međutim, ova elaboracija ne samo što ignorira i preuzima rad koji su već odradile feministkinje diljem svijeta, već i zanemaruje temeljne činjenice. Teorija MacKinnon neće pomoći u rješavanju problema u bivšoj Jugoslaviji; neće pomoći završetku rata niti zaustaviti silovanja i druge zločine počinjene protiv žena; neće pomoći u uspostavi bilo kakve građanske kohabitacije južnoslavenskih naroda u budućnosti. Također, sumnjam da će njezine metode donijeti pravdu i zadovoljstvo ili olakšanje ženama koje su silovane i mučene u ovom užasnom ratu. Nasuprot tome, njen rad postaje dio ratne propagande koja pobuđuje etničku mržnju i promovira osvetu što se često manifestira u nasilju koje vrše muškarci nad ženama.

U prvom dijelu ovog odgovora, ukazat ću na neke faktičke netočnosti koje se tiču izvještaja MacKinnon u prikazivanju masovnog, sistematskog silovanja koje vrše srpski vojnici kao pornografije. Drugi dio će propitati tvrdnje MacKinnon koje se tiču prevlasti i utjecaja

---

¹ * Ovo je prijevod eseja Vesne Kesic pod naslovom *A Response to Catharine MacKinnon's Article "Turning Rape Into Pornography: Postmodern Genocide*, Hastings Women's Law Journal, 267(1994). [\[link\]](#) Središte ove kritike je članak Catharine A. MacKinnon 'Turning Rape Into Pornography: Postmodern Genocide', MS., July/Aug. 1993, str. 24. [\[link\]](#)

² ** Vesna Kesic (1948-2020) feministička istraživačka novinarka - diplomirala je psihologiju i sociologiju na Sveučilištu u Zagrebu. 17 godina je radila kao profesionalna novinarka i urednica u bivšoj Jugoslaviji. Od početka rata 1991 bila je aktivna u antiratnom i feminističkom pokretu. Suosnivačica je inicijativ: Sloboda javnog izražavanja, Alternativne informacijske mreže, Centra za žene žrtve rata, Zagrebačkog ženskog lobija, organizacije za prava žena B.a.B.e. ("Budi aktivna. Budi emancipirana!", FLIPSUR – Feministička lista protiv silovanja u ratu u području post-Jugoslavije).

pornografije u predratnoj Jugoslaviji. Nakon toga, kritizirat ću posljedice teorije MacKinnon u odnosu na feminističko antiratno djelovanje u Hrvatskoj. Primjena njezine teorije pornografije na rat na Balkanu uključuje manipulaciju brojem silovanih žena i jednostranu osudu kako bi poduprla svoje teze. MacKinnon ne uviđa da su njezine "činjenične" informacije u kontradikciji s drugim vjerodostojnim izvještajima iz regije. Konačno, zaključujem da je teorija koju je razvila MacKinnon neprikladna jer se ne uklapa u kulturalni kontekst ove regije te zagovaram djelovanje žena u nadilaženju politički osnaživanih "etničkih" antagonizama kao i borbu koja vodi postizanju pravde, a ne osvete.

- **UPITNA UPOTREBA ČINJENICA MACKINNON**

Ratna mitologija i stvarnost mržnje, straha i destrukcije nadilaze sve granice. Upravo zbog toga postoji moralna i intelektualna obaveza da propitujemo način na koji se informacije i činjenice koriste, interpretiraju, objašnjavaju i predstavljaju. Izvještaji koje je MacKinnon dobila od svojih izvora morali su biti provjereni rigorozno kao i svaki drugi izvor informacija. Kritizirajući tvrdnje MacKinnon ne namjeravam dovoditi u pitanje vjerodostojnost svjedočanstava žena koje su preživjele srpsko nasilje. U ovom ratu se dogodilo previše nezamislivo okrutnih zločina, uključujući seksualno nasilje, i u tako ogromnom razmjeru da danas na sve moramo gledati kao na moguće i vjerojatno. Ipak, svaka dobra teorija ili primjerena analiza mora biti potkrepljena vjerodostojnim činjenicama i interpretacijama koje iz njih logično proizlaze. Nažalost, argumentacija MacKinnon je ozbiljno narušena njezinim konceptualnim pogreškama i oslanjanjem na dvojbene izvore u njenoj analizi.

U članku za *Ms.* središnja teza glasi: "... u ovom (balkanskom) ratu se kao oruđe genocida pojavljuje pornografija". Na primjer, kao dokaz uloge ratne pornografije - "genocidne pornografije" - nudi opise sadističkih zločina za koje tvrdi da su snimani na video-vrpce i prikazivani vojnicima na televizijskim vijestima na teritoriju koji je kontrolirala srpska vojska. MacKinnon tvrdi da su te snimke, koje zapravo prikazuju silovanja muslimanskih i hrvatskih žena od strane srpskih vojnika, bile montirane tako da izgleda kao da su žene Srпкиnje, a silovatelji muslimani ili Hrvati. Pitam se koliko je takvih ratno-pornografskih snimaka i televizijskih programa MacKinnon osobno vidjela. Nisu mi poznati nikakvi izvještaji iz Zagreba ili Beograda koji bi govorili o tome - sve do *nakon* što se pojavio ovaj članak MacKinnon. Ne tvrdim da se to nije dogodilo - sve vrste užasa su bile snimane i prikazivane na televiziji - ali za tvrdnju da je pornografija imala primarnu ulogu i da je odgovorna za silovanje žena u ovom ratu potrebna je određena količina dokaza i materijala. Meni sve to izgleda kao televizijski

vodvilj isceniran po principu “usluga za uslugu” koji je konstruiran kako bi potkrijepio anti-pornografske teorije MacKinnon.

Kao dokaz srpskog identiteta silovatelja, MacKinnon navodi “očiti srpski naglasak i izbor riječi vojnika, od kojih jedan viče “jače”.” No, apsolutno je nemoguće razaznati viče li netko “jače” na srpskom ili hrvatskom: riječ “jače” ima isti naglasak u oba jezika. MacKinnon tu pokazuje nerazumijevanje južnoslavenske lingvistike što stvara daljnje sumnje u kredibilitet izvještaja koje je dobila i zaključaka koje je iz njih izvela.

“Silovane žene” postaju veliki medijski hit u Hrvatskoj i diljem svijeta u jesen 1992. - kako to naziva MacKinnon - “seksualni spektakl”. Kako je rat u Hrvatskoj završio u proljeće 1992., hrvatska državna televizija kontrolirana od strane vladajuće stranke počela je zasipati javnost primjerima srpskog nasilja detaljno ga prikazujući. Mediji su manipulirali tim slikama kako bi denuncirali i demonizirali drugu stranu, potpaljujući među gledateljima etničku mržnju i potičući želju za osvetom. S obzirom na medijsku žeđ za ovakvim eksplicitnim video-snimkama, ako su ova međuetnička silovanja bila prikazana na srpskoj televiziji “Banja Luka”, kao što tvrdi MacKinnon, zašto nikada nisu bila prikazana niti je o njima izvješteno javnosti u Hrvatskoj? Budući da Hrvatska televizija strogo provjerava srpske televizijske programe (televizija Banja Luka koju kontroliraju bosanski Srbi može se gledati u Hrvatskoj), čini se da su takve snimke trebale biti dostupne u Hrvatskoj.

Nekoliko tjedana nakon što je objavljen članak MacKinnon u *Ms.*, vijest je stigla do Zagreba. U visokotiražnom, od Vlade kontroliranom *Večernjem listu*, 20. srpnja 1993. objavljen je tekst pod naslovom “Srpska silovanja na porno tržištu”. Članak je izvijestio kako je Catharine MacKinnon, profesorica prava sa Sveučilišta Michigan, imala kopije video-materijala “Banja Luka” koji prikazuje ubojstvo žene u osmom mjesecu trudnoće kojoj paraju stomak bajunetom. Je li MacKinnon doista imala te snimke? Prema mojim saznanjima, te snimke nisu bile objelodanjene hrvatskoj javnosti i domoljubima, koji su to od nje očekivali.

MacKinnon citira svjedoka po imenu Haris kao pouzdan izvor nekoliko detaljnih opisa mučenja žena. Ako uzmemo u obzir topografiju ove regije, vrijeme i dinamiku ovoga rata, teško je shvatiti kako je Haris mogao biti svjedok događaja koji su se, kako se tvrdi, dogodili na toliko udaljenim mjestima. Naprimjer, MacKinnon tvrdi kako se bosanski muslimanski vojnik, kojega je nazvala “Haris” kako bi mu zaštitila identitet, “skrivajući se među drvećem promatrao mali koncentracijski logor u dijelu Hrvatske pod kontrolom srpske vojske u travnju 1992.” u kojemu je ubijena trudnica, a fetus iščupan iz njenog trbuha. Haris je siguran da je to bilo snimano. No, rat u Bosni je tada tek bio započeo. Tada ni bosanski narod ni bosanska vojska nisu bili spremni za rat, pa nije vjerojatno da su poslali “muslimanskog vojnika” kao porno-promatrača preko granice u udaljeno područje “Hrvatske pod srpskom kontrolom”. Zapravo, bosanska vojska je bila konstituirana mjesecima poslije, tijekom rata. Stoga najvjerojatnije “bosanski muslimanski vojnici” u to vrijeme nisu ni postojali. Opis mučenja i silovanja trudnice u članku MacKinnon podsjetio me je na mnoge slične, užasne (“pornografske”) priče i glasine koje su se u Hrvatskoj širile na samom početku rata, u ljeto 1991. U to vrijeme su prvi izvještaji o četnicima (srpskim militantnim vojnicima) koji su govorili o ubojstvu trudnice čiji su fetus zamijenili mačkom došli do hrvatskih medija iz Pakraca, grada na prvoj liniji fronte u sjevernoj

Hrvatskoj. Kao što će pokazat sljedeća priča, takva propaganda je imala posljedice u stvarnom životu., Lj.S., Srbin i hrvatski državljanin iz udaljene Krajine, dijela Hrvatske koji su nastanjivali pobunjeni Srbi, a gdje su se prema MacKinnon dogodila neka silovanja o kojima piše, uhićen je u studenome 1991. i izručen vojnom sudu u Zagrebu. Bio je optužen za teroristički napad na jedinicu hrvatske policije u Krajini. Iskaz svjedoka policiji, hrvatskog dobrovoljca koji je prijavio Lj.S., sadrži izjavu kako je “vidio ubijenu trudnicu čiji su fetus zamijenili s tri mačića”. Dok je trajalo suđenje Lj.S., u tjedniku “Danas” se pojavio članak u kojem je navedeno kako je Lj.S. bio svjedok sličnim zločinima koje su počinili četnici iz njegove jedinice. Lj.S. je dokazao svoju nevinost, no 3. ožujka 1992., prije nego što je njegovo suđenje bilo završeno, te protiv njegove volje, bio je razmijenjen za hrvatske ratne zarobljenike. 28. travnja 1992. Vojni sud u Zagrebu proglasio ga je krivim za terorizam i odredio kaznu zatvora “u odsutnosti” u trajanju 10 godina. On sada živi u Krajini, no kada bi došao u Zagreb završio bi u zatvoru. Dok je bio optužen i pritvoren, njegova je obitelj bila izložena prijetnjama, njegov brat koji sada živi u Zagrebu je bio uhapšen, a njegov nećak smješten u dom za nezbrinutu djecu. Lako je uvidjeti kako je publicitet oko ovoga i sličnih slučajeva podgrijavao antisrpske osjećaje među stanovništvom i podržavao ratne pothvate vlade. Objavljivanje takvih spekulativnih priča od strane medija potpirivalo je mržnju i netrpeljivost između Hrvata i Srba. Sve veće etničke napetosti koje su proizašle iz takvih izvještaja doprinijele su bijegu stotina tisuća Srba iz njihovih domova u Hrvatskoj. Nije li to također oblik etničkog čišćenja?

- **TEORIJSKE SLABOSTI MACKINNON: ULOGA PORNOGRAFIJE U JUGOSLAVIJI**

Pornografija je bez sumnje važan motivacijski faktor u svakom ratu. Ona je neodvojiv dio dominante muške vojne kulture, nejednakih struktura moći i patrijarhalne ratne mizoginije. No, sama pornografija ne može objasniti, kako to tvrdi MacKinnon, porijeklo, dubinske korijene i kompleksnost brutalnosti ovoga ili bilo kojeg drugog rata. Kako bi poduprla svoje teorije MacKinnon simplificira povijesne, društvene, kulturalne i političke karakteristike ove regije. Tvrdi da je “Jugoslavija prije rata bila preplavljena pornografijom”. Muškarci i žene iz ove regije se smiju kada čuju ili pročitaju ovu tvrdnju. Komunistička Jugoslavija, kao i druge realsocijalističke države, bila je asketsko društvo u kojem pornografija nije bila otvoreno dopuštena. Zbog snažnih autoritarnih, hijerarhijskih, političkih i patrijarhalnih društvenih vrijednosti i mentaliteta komunističkog režima, i seksualnost i pornografija (naravno da ih ne izjednačavam) bile su represirane, gurnute iz javnog života u područje privatnosti u koje sveprisutna država nije mogla doprijeti. Posljedično, ako bismo mogli stvoriti neku “teoriju” koja povezuje rat, silovanje i pornografiju, ona bi se odnosila na to kako su represirana seksualnost i skrivena pornografija doprinijeli seksualnom nasilju i ratnim zločinima.

Primjerice, glavni “porno magazin” - kako MacKinnon u svojim konstrukcijama predstavlja START - službeno je bio zabranjen u JNA (Jugoslavenska narodna armija), a kao rezultat javnih optužbi, JNA se smatra počiniteljem velikog broja ratnih zločina, uključujući silovanja. Međutim, sumnjam da postoji valjan dokaz da je JNA počinio većinu ratnih zločina ili silovanja. Takva zvjerstva su uglavnom počinili srpska državna vojska i vojska bosanskih Srba, koje je JNA podržavala.

Ipak, Jugoslavija je bila liberalnija (premda nikada “slobodna”) od drugih komunističkih država, a pornografija je postala dostupnija početkom 1980-ih. Taj izlazak pornografije u javnost preklapa se s trendom liberalizacije društva i slabljenja socijalističkog sistema, no nikada se nije razvila u javnu “hard core” pornografiju, *peep shows*, licencirane bordele ili bilo koji oblik tržišne pornografije ili seksualne industrije. Najprikladniji opis moralnog koda socijalizma bio bi “skriveni poroci, javne vrline” (“hidden vices, public virtues”). Takav moralni kredito izazvao je duboki strah od seksa i netoleranciju za sve vrste različitosti, uključujući alternativne seksualne prakse. Jedina iznimka ovom stavu bio je časopis *Start*, koji spominje MacKinnon.

Kao novinarka od 1976. i urednica časopisa *Start* tijekom demokratske tranzicije u Hrvatskoj (od svibnja 1990. do početka 1991.) ne slažem se s opisom časopisa kakav daje MacKinnon. To nije bio časopis s vijestima, kako tvrdi MacKinnon, već ilustrirani časopis sličniji časopisima kao što su *Esquire*, *Stern* ili *Playboy*. Nije imao format novinskog tjednika, format je više sličio časopisu *Ms*. Urednička politika nije odražavala politiku Države. Poznato je da je *Start* utemeljen ranih 1970-ih te da je bio prvi, a dugo i jedini, liberalni časopis u bivšoj Jugoslaviji. Bio je zapadno orijentiran i uglavnom antikomunistički, posebno antisovjetski. Budući da je poticao negodovanja sovjetskih diplomata, časopis je često bio napadan od strane političkog establišmenta. Ipak, *Start* je, zato što je predstavljao marginaliziranu političku manjinu, imao više slobode od ostalih časopisa koje je strogo kontrolirala Komunistička partija. *Start* je prikazivao Jugoslaviju kao “otvoreno, zapadu slično” društvo. Režim ga je tolerirao i bio je utjecajan u promoviranju kulturnih vrijednosti, standarda, životnih stilova koji su se razlikovali od onih dominantnih u partijskoj/državnoj ideologiji. “*Pin up*” djevojke na naslovnica i u središnjem dijelu časopisa su bile smatrane nečim što predstavlja oblik “seksualnog oslobođenja” i prikazuje žene kao “seksualizirani rod”.

To se događalo u društvu u kojemu su Djevica Marija, posvećena, samopožrtvovna majka i žena, te partizanska heroina (koja drugovima ‘pere čarape’) bili dominantni stereotipi i modeli za žene. Potrebno je shvatiti da su ciljevi *Starta* bili radikalni početni koraci prema promjeni utvrđenog jugoslavenskog društva, uskog viđenja žena i kulturalnih razlika. S tim razumijevanjem moguće je vidjeti da američke teorije o seksu i pornografiji ne mogu biti valjano primijenjene na jugoslavenski kontekst. *Start* je također bio prvi, a dugo i jedini medij u bivšoj Jugoslaviji koji se otvorio za feminističke autorice i teme. Od kraja 1970-ih prva generacija jugoslavenskih feministkinja uspjela je objaviti brojne autorice i feminističke članke, uključujući intervju s Germane Greer, Glorijom Steinem i Shere Hite; izvještaj *Greenham Commona*; tekstove s lezbijskim, mirovnim i ekološkim temama. Ove feministkinje su se također borile protiv pornografije iznutra i putem javnih polemika koje su se objavljivale u časopisu. Primjedba MacKinnon o “odabranim ženama [autoricama i urednicama u *Startu*] koje su bile privilegirane u komunističkom režimu” i koje su tvrdile da je govoriti u ime žena nekorektno i nepošteno, još jednom razotkriva manjkavosti u njenom razumijevanju lokalne situacije. Niti jedna žena za koje znam da su pisale za *Start* (uključujući mene, Slavenku Drakulić, Jasminu Kuzmanović, Alemku Lisinki, Žaranu Papić, Vesnu Pusić, Ines Sabalić i Dubravku Ugresić) nisu bile članice Komunističke partije, premda je to bilo 95% novinarki i novinara u državi. Zapravo, feministkinje iz *Starta* su bile optuživane za “uvoz dekadentne

buržoasko ideologije” i javno napadane, kao što nas danas zovu “vješticama” i izdajicama nacije jer nismo “dovoljno domoljubne” i dovoljno nacionalističke u našem razumijevanju dubokih korijena rata i ratnih silovanja.

Gole žene su nestale sa stranica *Starta* dolaskom na vlast Hrvatske demokratske zajednice, konzervativne, populističke i nacionalističke stranke Franje Tuđmana nakon izborne pobjede 1990. U nekoliko brojeva, velike bijele grudi na naslovnoj stranici zamijenilo je veliko bijelo lice hrvatskog kardinala. Demokratske promjene u našem društvu bile su prožete patrijarhalnim nacionalizmom i religijskim konzervativizmom. Danas, pod Tuđmanovim režimom, situacija se za žene rapidno pogoršava. Zakonodavci prijete kriminalizacijom pobačaja, crkva i država sponzoriraju kampanje “demografskog i duhovnog preporoda” koji smatraju majčinstvo “najsvetijom ženskom profesijom”. Uskrsnuće javne i privatne sfere (a privatnu okupiraju žene) već ima posljedice. Doista, žene su gotovo potpuno nestale iz javnog života. Čine 5.6% parlamentarnih zastupnika, u usporedbi s ranijih 16 do 30%. Paradoksalno, s razvojem kvazislobodnog tržišta u Hrvatskoj, pornografija je danas legalna; legaliziran je prvi bordel, a *soft* pornografija se počela pojavljivati na državnoj televiziji tijekom rata u Hrvatskoj između 1991. i 1992. godine. Pornografska industrija polako raste. No, koliko mi je poznato, niti jedna ženska grupa ili pojedinica koja radi s MacKinnon u Hrvatskoj nisu poduzele ništa u borbi protiv upotrebe pornografije. Samo ta činjenica budi sumnje u validnost teorije MacKinnon o vezi rata i pornografije. *Start* je bio prvenstveno urbani fenomen koji je konzumirala obrazovana, intelektualna elita. Nije imao tržište u ruralnim predjelima istočne i sjeverne Bosne, gdje su počinjena masovna sistematska silovanja, niti na hrvatskom teritoriju koji su okupirali Srbi. Bio je objavljivan i uglavnom prodavan u Zagrebu, s distribucijom u drugim većim gradovima u bivšoj Jugoslaviji. Ako je pornografija temeljni uzrok seksualnih ratnih zločina, kako tvrdi MacKinnon, kako onda objasniti da su hrvatski vojnici rijetko bili počinitelji seksualnih zločina (tvrdi MacKinnon), a da su počinitelji takvog nasilja bili srpski vojnici iz ruralnih područja kojima *Start* gotovo uopće nije bio dostupan? Osim toga, to što MacKinnon sugerira da je srpski vojnik Borislav Herak koji je bio osuđen za ratne zločine u Sarajevu u proljeće 1993., naučio silovati putem pornografije je posebno nevjerodostojno. Budući da je *Start* bio dostupan do sredine 1991., kako to da osuđenik nije silovao ili barem imao neka seksualna iskustva prije rata? S obzirom da je priznao da je silovanje bilo njegovo prvo seksualno iskustvo, nije li prikladnije objašnjenje da je Herak i silovati i ubijati naučio u ovom ratu?

- **ŠTETNE POSLJEDICE TEORIJA MACKINNON**

A. PRISTUP MACKINNON DEMONIZIRA SRBE I FEMINISTKINJE

Analizi i objašnjavanju ovoga rata zasigurno je potreban feministički pristup. Feminističke autorice u Hrvatskoj (uključujući mene, Slavenku Drakulić, Radu Iveković, Jasminu Kuzmanović, Alemku Lisinski i Dubravku Ugrešić) prve su upozorile na ulogu masovnih medija u poticanju etničke mržnje među stranama u ratu te na ulogu pornografije u seksualiziranju mržnje. Zbog naše javne pozicije o ovom pitanju i našeg odbijanja da podignemo nacionalistički barjak prozване smo “jugonostalgicarkama”, “izdajnicama” i

“vješticama”. Slično se dogodilo i autoricama i feministkinjama u Beogradu, posebno grupi “Žene u crnom”. Čak i prije rata, mediji u Srbiji i Hrvatskoj su potpirivali ljudske strahove i mržnju prikazujući događaje po principu “mi znamo tko je što i kome učinio”, to jest objašnjavanje konflikta s obje strane bilo je rezultat opresije, prijetnje i agresije druge strane. Organizacije i pojedinke koje su propitivale “ultimativnu istinu” ili kritizirale javne deklaracije o agresoru i žrtvi su bile tretirane kao državna prijetnja. Tokom ovoga rata su takve optužbe imale za posljedicu gubitak posla, javni medijski “linč”, fizičke napade i prijetnje obiteljima i imovini.

Feministkinje se suočavaju sa seksističkim verbalnim napadima, uključujući optužbe da je neka žena feministkinja zato što je ružna i ne može ostvariti vezu s muškarcem. Iznenaduje što je MacKinnon od samog početka njezine uključenosti u ovu temu aktivno stala na jednu stranu, na stranu nacionalističkog stvaranja neprijatelja. U intervjuu za jedan berlinski dnevni list, MacKinnon spominje ženske grupe u Hrvatskoj te kaže: “Ljudi se ponašaju kao kolaboratori [sa srpskom vojskom] pokušavajući sakriti o čemu se tu zapravo radi”. Optužba da su hrvatske feministkinje kolaboratorice sa Srbima koji su počinili takve ratne zločine zbog odbijanja da brojimo žrtve i počinitelje isključivo na nacionalnoj osnovi je apsurdna. Pristup MacKinnon dodatno šteti feminističkom cilju. U predavanju na forumu nevladinih organizacija koji se održao u sklopu Konferencije o ljudskim pravima UN-a u lipnju 1993. u Beču, MacKinnon je publici iznijela svoju teoriju kako je pornografija glavni konceptualni i faktički uzrok seksualne brutalnosti u ratu na Balkanu. Njen subjektivan, predrasudama obojen pristup odbacuje sve kompleksne historijske i političke uzroke i procese ovog rata te kulminira u pretjeranoj simplicikaciji da se izvor seksualnog nasilja u ovom ratu može pronaći u pornografiji. To je opasan i površan redukcionizam koji može naštetiti, ako ne i diskreditirati i potpuno diskvalificirati feminističku analizu oružanog sukoba.

B. BROJANJE ŽRTAVA (ILI: SAMO NEKE ŽRTVE SE BROJE)

MacKinnon također upada u zamku brojanja žrtava silovanja kako bi poduprla svoju tezu da su Hrvati i muslimani jedine autentične žrtve ovog rata. Nemogućnost da potvrdi svoje brojke, uključujući promjenjiva savezništva zaraćenih strana, kompromitira “činjenične” temelje na osnovu kojih MacKinnon proglašava oštećenu stranu i agresora. Na skupu *New York Bar Association* u travnju 1993., svoje izlaganje MacKinnon započinje “činjenicom” da je 30 000 hrvatskih i muslimanskih žena zatrudnilo kao rezultat silovanja od strane srpskih vojnika.

Upitana da imenuje izvor, MacKinnon odgovara kako brojke nisu zapravo važne kako bi se dokazala seksualna zlodjela protiv žena u ovom ratu. S tim bismo se dakako složile. Međutim, njena teza implicira da su Srbi jedini muškarci koji su koristili silovanje kao metodu etničkog čišćenja u genocidnom ratu protiv Bosne i Hrvatske. Postoje svjedočenja i drugi dokazi koji ukazuju da su pripadnici srpske vojske i paravojnih jedinica u Bosni masovno i sistematski silovali žene. Svjedoci i preživjeli također su izvjestili o postojanju bordela. Međutim, nikada se nisam susrela s tom brojkom 30 000 u nekom medijskom izvještaju ili izvještaju evropskih i američkih misija ili nezavisnih i provjerenih ljudskopravaških organizacija (npr. Amnesty International, Helsinki Watch). Tu brojku ne spominje ni UN-ov posebni izvjestitelj za bivšu

Jugoslaviju, niti sam se s tim susrela u svom radu u Centru za žene žrtve nasilja u Zagrebu. Prebrojavanje žrtava je, kao i sve drugo u ovom ratu, dio ratne strategije. Bosanske i hrvatske žene koje su radile u Centru se slažu da je i jedan slučaj silovanja - slučaj previše. Počinitelji, kao i osobe odgovorne za političke i vojne komande, moraju biti izručeni pravdi. U Centru za žene žrtve rata se slažemo da je silovanje zločin protiv roda i da može biti korišten kao genocidno ratno oružje, no koji je smisao u pretjerivanju s brojem žrtava? Sudska tužba MacKinnon je dobro utemeljena i bez monstrozne aritmetike prebrojavanja žrtava kako bi dobila publicitet i podršku.

C. MUSLIMANSKO-HRVATSKI ORUŽANI SUKOB DISKREDITIRA TEZU MACKINNON

Brzi razvoj događaja i kompleksnost rata diskreditiraju neke teorije MacKinnon i verziju "istine" koju promovira. Dokazujući da je srpska agresija protiv ne-Srba neupitna kao i muška agresija protiv žena u svakodnevnom životu, MacKinnon tvrdi: "Ne postoji muslimanska ili hrvatska politika teritorijalne ekspanzije ili istrebljenja Srba ili silovanja srpskih žena". Također, MacKinnon uspoređuje "oklijevanje da se kaže tko je učinio što i kome" s "mentalitetom koji okrivljuje žene zato što su silovane". No događaji su osporili njenu tvrdnju čak i prije no što je objavljen njen članak. Ratna politika Hrvatske u Bosni i Hercegovini i neke muslimanske ratne akcije uključuju sve aktivnosti koje MacKinnon poriče: politiku teritorijalne ekspanzije, istrebljenje i zlostavljanje žena. Tijekom muslimansko-hrvatskog sukoba, hrvatski dužnosnici i mediji izvijestili su o etničkom čišćenju i logorima smrti/silovanja od strane muslimanske vojske. No, nikada nisu jasno izvijestili o masakru u muslimanskom selu Ahmići dok je posebni izvjestitelj UN-a izvijestio o barem jednom grupnom silovanju. Ignorirani su i mnogi slični ratni zločini koje je počinila hrvatska vojska u Središnjoj Bosni. Sredinom 1994., tijekom pripreme Washingtonskog sporazuma između hrvatske i bosanske vlade, američki ambasador u Hrvatskoj Peter W. Galbraith, izjavio je na hrvatskoj televiziji kako postoje vjerodostojni izvještaji o hrvatskom silovanju muslimanki. Hrvatska je imala nejasnu teritorijalnu politiku prema Bosni i Hercegovini koja je bila obznanjena još tijekom izbora 1990. Stoga su stvarni događaji u ratu u kontradikciji s procjenom MacKinnon o stvarnim žrtvama. Niti jedna strana nije mogla ostati nevinna u ovom ratu. Muslimani su također činili ratne zločine i zlostavljali srpske i hrvatske žene.

D. OBLIK PORNOGRAFIJE MACKINNON: OBJEKTIFIKACIJA ŽRTAVA ZA POLITIČKE CILJEVE

U predstavljanju svoje analize o esencijalnoj vezi između seksualnih zločina i pornografije u ratu na Balkanu, MacKinnon koristi vrlo konkretan, detaljan i sugestivan jezik pozivajući se na evokativnu moć analogija kao što je Holokaust kako bi pokazala povezanost pornografije i genocidnog silovanja. Zbog toga njezina teorija djeluje vrlo mogućom i "realnom".

No, kako bismo razumjeli stvaran psihološki i politički utjecaj ovakvog stila, trebamo se zapitati: tko zaista "uživa" čitati ovakve detaljne, slikovite prikaze užasnog i ponižavajućeg mučenja žena? ("Jedna žena je bila prisiljena da drži u ustima penis srpskog otimača od ponoći do 5 sati ujutro 14 noći zaredom..." Moj zadatak je bio da ga zadovoljim, da ga držim

uzbuđenim cijelo vrijeme, kako bi mogao ejakulirati... Udarao bi me. Morala sam stalno klečati.”) Nakon dvije i pol godine rada u centrima za izbjeglice u blizini Zagreba sa ženama i žrtvama nasilja, sigurna sam da preživjele žrtve takvih zvjerstava ne bi htjele čitati ovakve izvještaje. Kao ni moje kolegice. Tko bi to htio? Pornografija nije samo sadržaj već i specifičan estetski oblik prezentacije. Pretjerane, iskrivljene slike, fokusirane na povećane/pojačane detalje, imaju primarnu funkciju da izazovu (muško) seksualno uzbuđenje, kao što je to opisala Susan Sontag. Pitam se nisu li srpski silovatelji, ili bilo koji ratni i svakodnevni silovatelji, upravo oni koji uživaju u stilu i “estetici” koju nam prezentira MacKinnon. Važno je razotkriti istinu o ratnim zvjerstvima počinjenim protiv žena, ali ne na način na koji to radi MacKinnon: eksploatacijom patnje žena i njihovom daljnjom viktimizacijom, slično praksi koju provode hrvatski i srpski nacionalistički mediji. Jednostrana politička analiza i produkcija demonizirane slike neprijatelja, uključujući i sveprisutnog silovatelja, koristili su svi tijekom ovog ratnog sukoba. Umjesto diskursa o “univerzalnom srpskom silovatelju” u ovom ratu, kao što to čini MacKinnon, prikladnije bi bilo govoriti o univerzalnom vojniku koji siluje u svim ratovima. Eliptična analogija MacKinnon, koja sugerira postojanje univerzalnog (apolitičkog i ahistorijskog, dakle mitskog) srpskog silovatelja - u istom smislu kao što je to “običan” silovatelj koji je bez dvojbe univerzalno muškarac - pojavljuje se kao još jedna “postmoderna” i “posthistorijska” laž.

Kako bismo iskorijenili pojavu ratnog silovanja nužno je ukazati na društvenu strukturu i historijsku pozadinu koja dovodi do ratnog silovanja. U bivšoj Jugoslaviji, povijest pada na ljudske glave kroz bombardirane krovove i prozore. Prikazivati to na način na koji to čini MacKinnon znači pretvoriti masovna ratna silovanja u nacionalističku političku pornografiju i ratnohuškačku propaganda u ratu u kojemu osveta već postoji kao sveprisutna opasnost. Mnoge silovane muslimanke i mučeni pojedinci su svjedočili da su ih srpski nasilnici zvali “bule” i “janjičari”, što su tradicionalni nazivi za muslimanke i kršćane koji su tijekom Otomanske okupacije na Balkanu prešli na Islam i upamćeni su kao vrlo okrutni zlostavljači lokalnog stanovništva.

Stoga ovdje vidimo primjer historijskog sjećanja prevedenog u suvremenu predrasudu te kako osvetnička propaganda, više nego pornografija, služi kao temelj za silovanja i druge ratne zločine počinjene u ovom ratu. Srpski vojnici danas siluju u pogrešnom, ali od države poticanom uvjerenju, da tako doprinose kolektivnoj osveti za 500 godina turske opresije ili za zločine koje su protiv njih činili Hrvati u Drugom svjetskom ratu.

• ZAKLJUČAK

Kakav poticaj za djelovanje mogu dobiti žene u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini iz analize MacKinnon? Kako bismo njene analize trebale upotrijebiti za našu borbu? Trebamo li se pridružiti vojsci u ratu protiv “vječnog neprijatelja, srpskih agresora i silovatelja”? Trebaju li feministkinje pokrenuti anti-pornografsku kampanju koju bi podržali tvrdi katolici, islamisti, *pro-liferi* i pronositelji demografske i duhovne obnove? Osim dubokog moralnog ogorčenja koje potiču zaključci MacKinnon, čini se da je neka vrsta letargije i depresije također prikladna

reakcija. No žene žrtve silovanja i drugih ratnih zločina u osnovi ne reagiraju na takav način. Pronalaze stotine mehanizama kako bi preživjele i prevladale traume. Ponekad osjećaju mržnju, ali rijetko želju za osvetom. Unatoč doživljenim osobnim napadima i svjedočenju strahovitim užasima, neke od nas su odlučile nastaviti borbu protiv političkih, historijskih, ekonomskih i duboko kulturalnih korijena ovoga rata. To uključuje patrijarhalnu mizoginiju i pornografiju kao i kolektivni muški egotizam i ignoriranje odgovornosti u svakodnevnom životu. Također, primijetile smo da ljubav prema “grandioznim” idejama kao što su povijest, država, nacija i fundamentalne teorije, što često uzrokuje odbacivanje činjenica, doprinosi ovom ratu. Osim toga, vidjele smo kako se žene iskorištava za političke, ratnohuškačke i nacionalističke ciljeve, a potom ostavlja na cjedilu, dok ratna politika jača. Zaključno, želim naglasiti da neću dopustiti, pod bilo kojim okolnostima, da razmišljanja izražena u ovom članku budu iskorištena za opravdavanje ili obranu bilo koje osobe koja je počinila ratni zločin, naredbom, dopuštanjem ili počinjenjem seksualnih zločina protiv žena. Moja je poruka ista ona koju smo objavile u svjedočenju kao Centar za žene žrtve rata na Globalnom ženskom tribunalu na UN-ovoj Konferenciji o ljudskim pravima u Beču 1993: Želimo pravdu, a ne osvetu.

**Prijevod: Sanja Kovačević
Zagreb, 2021**